

у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції 27 – 28 жовтня 1994 р. – К., 1995. 23. ЦДАГО У. – Ф. 1. – Оп. 30. – Стр. 1443.

І. В. Рибак

РЕКОНСТРУКЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА (ДРУГА ПОЛОВИНА 50 – 70-х рр. ХХ ст.): ЗМІНИ, ТРУДНОЩІ, ПРОБЛЕМИ

Вивчення попереднього історичного досвіду соціально-побутових змін на селі дає змогу виявити ще невирішені проблеми і труднощі, окреслити шляхи їх подолання, уникаючи при цьому повторення минулих помилок і прорахунків. Чільне місце у соціально-побутовій інфраструктурі українського села посідає житло у його кількісному та якісному вимірі. з огляду на це метою статті є вивчення модернізації сільського житлового фонду другої половини 50-х – початку 70-х років. Хронологічні межі досліджуваної теми статті збігаються з часом проведення другої, найпотужнішої хвилі реконструкції селянського житла за роки радянської влади.

Проблеми сільського житлового будівництва, впорядкування селянських осель присвячено низку праць істориків, економістів, етнографів. Проте кількісні й якісні зміни житлово-побутових умов мешканців українських сіл в окреслений період вивчено ще недостатньо глибоко і всебічно [1]. Тому завданням дослідження є аналіз: по-перше, кількісних параметрів сільського житлового фонду, по-друге, якісних характеристик селянських осель із погляду комфортності й зручності проживання у них.

Досліджуючи основні напрями розвитку соціально-побутової сфери українського села, відзначимо, що першочергове значення у цій справі мали житлово-побутові умови. У другій половині 50-х років ХХ ст. пожваблюється житлове будівництво на селі. Цьому продовжувало сприяти зменшення податкового тягара на селянство, підвищення оплати праці в колгоспах і радгоспах, збільшення прибутковості присадибних господарств. Окремі економічно зміцнілі колгоспи почали зводити житло для спеціалістів, а інколи і для пересічних колгоспників. Значну роль у розгортанні сільського будівництва відіграла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про розвиток житлового будівництва в СРСР”, прийнята у 1957 році, в якій ставилося завдання усунути нестачу житла на селі. Для цього дозволялося використовувати потужності міжколгоспних будівельних організацій, створювати в колгоспах підприємства з виробництва будматеріалів [2, 71]. Завдяки цьому вже у другій половині 50-х років у нові будинки переселилося близько 600 тисяч жителів села [3, 134]. Уявлення про житлово-побутові умови в кінці 50-х років дають результати вибіркового обстежень бюджетів 5200 родин колгоспників у 1959 році в 10 областях республіки. Виявилось, що основна маса обстежених сімей проживала у власних хатах (98,8%), колгоспних будинках – 0,4%, решта – у будівлях, які належали приватним особам [4, 6]. За матеріалами стін обстежених хат розподілялися таким чином (100%): кам'яні або цегляні – 9%, дерев'яні – 39%, саманні – 51%, побудовані з інших малоякісних матеріалів – 1%. З них мали дерев'яну підлогу – 21%, земляну або

глиняну долівку – 79% [4, 129]. У середньому на одну обстежену сім'ю колгоспників, які проживали у власних будинках, припадало 1,6 кімнати із житловою площею 27,4 м² та допоміжною 16,7 м². У середньому на одного члена родини припадало 7,5 м². Водночас у 5% обстежених сімей припадало на одного члена до 3 м², у 18% – від 3 до 5 м², у 23% – від 5 до 7 м² житлової площі [4, 31].

Дещо покращилося планування селянських хат. Наприклад, якщо у селі Більче Боршівського району Тернопільської області у 1956 році було збудовано 3 хати трикімнатного планування, то у 1957 році – 29, у 1958 – 44 [15, 32]. Така тенденція спостерігалася і в інших регіонах України.

Великого значення надавали перекриттю селянських хат вогнестійкими матеріалами. Це питання було на порядку денному і обговорювалося на спеціально скликаній у 1957 році нараді. З'ясувалося, що у селах України нараховувалося 2970773 хати під солом'яною покрівлею. Для їх перекриття потрібно було 6359,5 тис. шт. черепиці [16, 6]. 13 серпня 1957 року було прийнято постанову ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР „Про розширення виробництва черепиці в Українській РСР” [16, 1].

Однак більшість селянських хат не вдавалося перекрити вогнестійкими матеріалами. Це підтверджують вибіркові бюджетні обстеження родин колгоспників у 1959 році. Із загальної кількості обстежених сімей 71% проживали у хатах із солом'яною або очеретяною покрівлею, 15% – черепичною або шиферною, 13% мали залізну покрівлю, 1% – толеву [5, 87].

Гострою на селі залишалася проблема забезпечення селянських осель теплом у осінньо-зимовий період. У довідці Вінницького статуправління „Про житлові умови і забезпеченість паливом обстежених сімей колгоспників у 1961 році” зазначалося: „Головним видом палива, яким користуються обстежені сім'ї колгоспників, є хмиз, стебла соняшника. Близько 23% господарств користується в опалювальний сезон солом'яною” [6, 11].

Незважаючи на несуттєві досягнення, які вражали лише на фоні похмурої післявоєнної реальності, у „Програмі Комуністичної Партії Радянського Союзу” у 1961 році стверджувалося, що у недалекій перспективі, протягом двох десятиліть, „селянські будинки старого типу в основному будуть замінені новими, сучасними або, там, де це можливо, будуть реконструюватися із здійсненням необхідного впорядкування”. Вирішальні зміни у цій сфері мали відбутися протягом 1961 – 1971 рр. [17, 32].

Через це у 60-ті роки ХХ ст. значного резонансу набула дискусія щодо шляхів подальшого розвитку сільського житлового будівництва. Одні пропонували відразу взяти курс на масове будівництво багатоповерхових будинків. Перший такий будинок було споруджено 1958 року у колгоспі „Дружба народів” Красногвардійського району Кримської області [18, 200]. Інші припускали можливість перейти на таке будівництво через 3-5 років [19, 16], треті висловлювалися за двоповерхове будівництво, при якому до певної частини таких жител не будуть нарізатися присадибні ділянки [20, 18]. Край суперечкам поклав виступ Л. І. Брежньєва на липневому 1978 р. Пленумі ЦК КПРС. „Сільське будівництво, – зазначив він, – слід орієнтувати на

забезпечення сімей, як правило, окремими впорядкованими будинками – з присадибними ділянками і надвірними будівлями для домашньої худоби і особистих транспортних засобів” [21, 423].

Попри ейфорійні прогнози щодо бурхливого житлового будівництва на селі реальність виявилася дещо іншою. Це підтверджують нижче наведені дані [22, 48].

Табл. 1.
Темпи спорудження житла у 1961 – 1975-х р. (у м²)

	Побудовано:			
	усього будинків	державними і кооперативними організаціями	населенням за свій рахунок і за допомогою кредиту	колгоспниками
1961 – 1965 рр.	39035	3618	35026	391
1966 – 1970 рр.	36462	3439	31531	1492
1971 – 1975 рр.	31000	4140	24659	2201

Спад житлового будівництва, який окреслився у 1966 – 1970 рр., пояснювався інтенсивним відпливом сільського населення, особливо молоді, в місто. До того ж, як свідчать дані таблиці, більшість хат зводилася на селі індивідуальними забудовниками. Відомо, що будівництво добре облаштованого житлового будинку вимагає від забудовника величезних затрат, коштів і праці. У більшості сіл республіки індивідуальні забудовники не забезпечувалися кредитами, будівельними матеріалами, транспортом тощо [23, 15]. Вище названі причини впливали на зниження темпів житлового будівництва. У зв'язку з цим сільський житловий фонд продовжував бути застарілим. У 1965 р. обстежено житлово-побутові умови 5200 сімей колгоспників України. Виявилось (у перерахунку на 100 сімей), що 50,96 % проживало у будинках довоєнної забудови, 5,83 % – у збудованих у 1941 – 1945 рр., 14,86 % – у 1946 – 1953 рр., 11,11% – у 1954 – 1957 рр., та 16,46% – у 1958 – 1965 рр. [7, 4]. Як правило, сільські хати були одноповерховими, дво-, трікімнатними [8, 45].

Уявлення про житлово-побутові умови сільських трудівників дають матеріали вибіркового обстеження 200 родин робітників радгоспів та 5400 сімей колгоспників у 1969 році. За приналежністю житло обстежених сімей розподілялося таким чином [4, 8]:

Табл. 2.
Розподіл сільських осель за формою власності у 1970 р. (у %)

Форми власності	Категорії населення	
	Робітники радгоспів	Колгоспники
Проживали у власних будинках	51,9	99,6
Проживали у державних та кооперативних квартирах	48,3	0,1
Наймали житлову площу у приватних осіб	-	0,2

Звертає на себе увагу те, що у радгоспах рівень забезпечення сімей робітників державними і кооперативними квартирами був значно вищим. Колгоспники, як правило, проживали у власних будинках індивідуальної забудови. Важливе значення для характеристики оселі мають дані про матеріали, з яких споруджено хати обстежених сімей (у %) [4, 7, 105].

Табл. 3.
Розподіл сільських осель за видами будматеріалів у 1969 р. (у %)

	У тому числі:					
	всі обстежені сім'ї	цегляні	дерев'яні	із змішаних будма-	збірно-щитові	саманні
В Україні	100	11	36	3	17	33
Вінницька	100	11	-	-	54	35
Волинська	100	5	88	3	0	4
Дніпропетровська	100	4	-	7	-	89
Запорізька	100	1	33	4	-	62
Київська	100	4	72	7	-	17
Львівська	100	15	68	2	-	15
Миколаївська	100	58	-	1	1	40
Одеська	100	29	0	10	4	57
Полтавська	100	2	0	-	46	52

Дані таблиці свідчать про низький відсоток цегляних та кам'яних будинків. Більшість обстежених сімей проживала у дерев'яних та збірно-щитових будинках, які були вогнебезпечними. Про якість сільської оселі свідчать також про покриття хат, в яких проживали обстежені сім'ї (у %) [9, 87].

Табл. 4.
Розподіл сільських осель за матеріалами покриття у 1969 р. (у %)

	У тому числі					
	Всі обстежені сім'ї	залізна	черепична або шиферна	дерев'яна	толква	Солом'яно-очеретяна
В Україні	100	19	33	1	1	46
Вінницька	100	31	25	-	-	44
Волинська	100	18	33	3	2	44
Дніпропетровська	100	7	40	0	2	51
Закарпатська	100	4	66	28	-	2
Київська	100	19	25	-	2	54
Львівська	100	26	54	1	0	19
Миколаївська	100	6	72	-	1	21
Одеська	100	10	64	0	1	25
Полтавська	100	11	30	-	0	59
Харківська	100	21	21	-	3	55
Чернігівська	100	31	26	-	-	43

Отже, майже половина сільських осель була вкрита солом'яною і очеретом. У Дніпропетровській, Харківській, Київській і Полтавській областях цей відсоток становив більше половини.

Не менш важливою проблемою житлово-побутових умов мешканців сіл є забезпечення теплом осель у зимовий період. У ході обстеження у 1965 р. було виявлено пічне опалення у 99,48 % хат. Колгоспники, які стали об'єктом вивчення, для опалення хат використовували переважно дрова, хмиз,

торф, кізяки, кукурудзяне бадилля, зрідка кам'яне вугілля. Лише 0,52% обстежених сімей для опалення своїх будинків використовували газ [10, 4]. У довідці Київського статуправління „Про забезпечення обстежуваних сімей паливом у 1965 році” зазначалося: „В області створено і діє 76 глибинних і 37 пристанційних вугільних складів, але через відсутність транспорту багато колгоспників не мають змоги своєчасно придбати паливо” [11, 102]. Ще нижчою виявилася насиченість сільського житла такими видами благоустрою, як водогін, каналізація тощо. У перерахунку на 100 обстежених сімей 96,68% використовували воду з криниці, 2,46% – з водозабірної колонки, 0,72% – з річки, 0,03% – привізну і лише 0,11% – з водогону [4, 12, 89]. До того ж обстеження водопостачання сіл республіки органами статистики у 60-х роках ХХ ст. виявило чимало невирішених проблем та труднощів. Так, жителі села Моросівка та хутора Гайдара Змієвського району Харківської області через відсутність криниць змушені були носити воду на гору за 1-1,5 км. У селах Софіївського та Апостолівського районів Дніпропетровської області 1-2 криниці припадали на 40-60 дворів [9, 7]. Особливо погано було налагоджено водопостачання в селах південних степових районів України. Жителі села Приморське Ізмаїльського району Одеської області діставали воду з джерел, які були за 7 км від села. Діжка води обходилася сім'ї у 5 крб. У селі Мурахівка Баштанського району Миколаївської області через відсутність криниць користувалися дощовою або привізною водою. У Татарбунарському, Білгородському, Ізмаїльському районах Одеської області як питна використовувалася вода з лиманів та ставків. „Нестача води не дозволяє, – підкреслювалося в акті обстеження, – забезпечити в деяких пунктах необхідні санітарні умови. У результаті є випадки захворювання інфекційними хворобами” [13, 87]. У ході вибіркового бюджетного обстеження 5200 родин колгоспників органами статистики у 1968 році з'ясувалося, що 1% опитаних використовує як питну воду з річок, озер тощо [13, 102].

У всіх обстежених сільських будинках зовсім було відсутнє гаряче водопостачання, 98% хат не мали каналізації [13, 86].

Порівняно незначними виявилися зміни в благоустрої сільського житлового фонду і в наступний період. За даними вибіркового бюджетного обстеження 1979 року, майже третину обстежених сільських хат в Україні було споруджено з дерева, вкрито соломомою або очеретом. У Полтавській області оселі під солом'яною стріхою становили 39% [14, 109]. На середину 80-х років ХХ ст. лише 1260 сільських населених пунктів (переважно райцентри) мали водогін, 213 – каналізацію. Не більше 2% сіл республіки були підключені до централізованої тепломережі [24, 323]. Водночас питома вага міської житлової площі, обладнаної водогоном, становила 92,4%, центральним опаленням – 87%, гарячим водопостачанням – 69,2%, газовими колонками – 84,7% [24, 324]. Отже, такі дані дозволяють зробити висновок, що вирішального перелому у поліпшенні якості сільського житла не відбулося. Найвні відмінності у рівні житлово-побутових умов жителів міста і села, труднощі у спорудженні осель були одним із важливих факторів, які зумовили небажані міграційні процеси у сільських районах, негативно впливали на закріплення кваліфікованих кадрів у сільському господарстві.

1. Гаврилюк О. М. Діяльність парторганізації республіки по здійсненню перебудови і благоустрою сіл на сучасному етапі // Український історичний журнал – 1982. – № 11; Цалж Л. М. Сільське будівництво – важлива складова частина аграрної політики партії // Український історичний журнал – 1981. – № 1; Когут П. Дальший розвиток сільського житла на Україні // Сільське будівництво. – 1972. – № 2; Данилюк А. Г. Українська хата. – К.: Наукова думка, 1972; Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.). – К.: Рідний край, 1997.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК. – К.: Політвидав України, 1981. – Т. 9.
3. Талан Е. П. Колхозы Украинской ССР в период завершения строительства социализма 1951 – 1958. – К., Наукова думка, 1970.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 709.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1443.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 901.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1078.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1442.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1275.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1444.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1448.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1043.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 1045.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 582 (Центральне статистичне управління). – Оп. 24. – Спр. 2016.
15. Вільне життя. – 1958. – 30 лист.
16. Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 1 (Центральний комітет Компартії України). – Оп. 31.
17. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. – К.: Політвидав України, 1971.
18. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення: зміни в складі умовах праці і житті колгоспного селянства Української РСР (1959 – 1969 рр.). – К.: Наукова думка, – 1970.
19. Кравченко В. Новый этап в проектировании сел на Украине // Строительство и архитектура. – 1965. – № 7.
20. Коваленко С. Архитектурный принцип переустройства сел // Строительство и архитектура. – 1965. – № 7.
21. Брежнев Л. І. Ленінським курсом. – К.: Політвидав України, 1979. – Т. 7.
22. Соціальний розвиток села за даними Держкомстату УРСР // Економіка Радянської України. – 1988. – № 10.
23. Шепотько Л. О., Прокопа І. В., Косенко Ю. А. Сільське житлове будівництво. – К.: Урожай, – 1988.
24. Народне господарство Української РСР в 1987 р. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1988.